

Преглед / Book Review

Светлана Стойчева

НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“

svetlana.stoicheva@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9973-9168

Книгата „Чудотворни богородични икони на Света гора“ – опит за иконология на чудото

Svetlana Stoycheva

NATFA Krastyo Sarafov

The book “Miraculous Icons of the Theotokos on Mount Athos” – attempt with Iconology of the miracle

Abstract

The review of Miroslav Dachev’s book “Miraculous Icons of the Theotokos on Mount Athos” (Athoniada Library Series, Volume 9, 2023) is focused on the semiotic analysis of the miraculous images of the Mother of God in the Theotokos on Mount Athos. To explain the essence of the miracle, the place, time, name, and voice of the miraculous icons of the Holy Mother are examined individually. Additionally, their photographic images are included in the dialogue among all of them – one of the greatest achievements of Dachev’s analysis.

Keywords: semiotics, icon, miraculous Theotokos icons, Theotokos on Mount Athos

Всички книги от поредицата „Атониада“ на Мирослав Дачев са отпечатани с благословията на братствата на Атонските манастири, а няколко от последните – с тази на архимандрит Ефрем, игумен на манастира „Ватопед“ в Света гора, както е отбелязано на авантитула. Този височайши жест (някои биха казали „канонична заверка“) подчертава духовното предназначение на поредицата. Духовният ѝ статус е подчертан още от забележителното художествено оформление на солидното книжно тяло, открояващо тематично

избрано иконично изображение.

Обектът на подобни книги в крайна сметка е свято¹ и е от особено значение подходът към него. Мирослав Дачев избира като символен посредник православната икона – знаково достояние на ортодоксалното християнство. В центъра на всеки том е иконографското богатство на Атон (оттам и името на тематичната поредица), допълнено с иконографски изображения извън територията на Света гора – всички издирени, фотографирани, каталогизирани и анализирани от самия автор.

Този, девети, том е изцяло посветен на чудотворните Богородични икони единствено в Атон (Дачев 2023). Изборът е повече от специален и издава, на първо място, личното авторово пристрастие към Богородичния образ, след като за трети път се обръща към него². Но той има и своето фактическо обяснение, свързано с внушителното присъствие на чудотворни изображения на Пресвета Богородица тъкмо в Света гора и на също толкова предавания, свързани с техните чудотворства. Оттук и осъзнатата необходимост да им се обърне изключително внимание и да се направи опит за конструиране на един общ Атонски „Богородично чудотворен“ разказ – особено след напomniaнето, че Света гора е жребият на Богородица като пазителка и застъпница на монашеския подвиг, и че познаването на нейните чудотворни изображения би имало смисъла на обогатяване на познанието едновременно и на Нейната иконография, а и на самата Светогорска обител. Добавено, ако разглеждаме преданието като „паметта“ на иконата, то стореното може да се приеме и като „опресняване“, така да се каже, на словесната памет на иконата, както и на мястото, което тя е „избрала“ (ще видим, че авторът държи на този деятелен глагол – „избирам“, когато говори за местата на чудотворните Богородични икони).

Първият въпрос, който външен човек може да зададе към подобна книга, е в какво се състои чудото на чудотворните икони, каква е същността на чудо-творността на иконата. Дачев го предзадава още в самото начало на предисловието си към книгата, а краткият му отговор е вплетен още в заглавието „За настоящото издание: чудо, слово, глас, образ“:

¹ Употребявам понятието „свято“ в първичния му смисъл („като една душевна нагласа към нуминозното“), коментиран от изследователя на религиите Рудолф Ото (Ото 2013: 12–14).

² След „Богородичен Акатист – слово и образ“, том 7 от поредица „Атониада“ (2020) и „Богородична иконография“, том 8 от същата поредица (2022) в момента се подготвя за печат и четвъртата, последна книга за Богородица в поредицата – „Богородични празници“ (том 10). Сред останалите книги от „Атониада“, посветени на отделни светци като Никола (том 2), Йоан (том 3), Мария Магдалина (том 4), Петър и Павел (том 5), само на св. Георги (патрон на българския манастир в Атон), е посветена повече от една книга (том 1 и том 6). В този смисъл четирите книги, посветени на Пресвета Богородица наистина показват особеното място на Пазителката на Света гора в поредица „Атониада“.

Чудото най-напред идва с езика: Бог е слово и в словото Е. Сетне идва и с образа. Без да е образ, *чрез* образа Бог Е. Но най-дивно е чудото в тяхното единородно смещение: слово и образ са призвани да го отгласят и припомнят заедно в литургийното време на празника. Образът грабва и запаметява мига; създава илюзията, че откъсва чудото от времето, поставя го в определена точка в пространството [...]. Там чудото, получило форма и образ, засиява посредством *чудотворната икона*: обект на поклонение, в който пулсира културната памет. Словото, обратно, създава илюзията, че напуска пространственото измерение, за да облече чудото в разказ... (Дачев 2023: 7)

Тук е важно да подчертаем, че става дума за такова нуминозно чудо, при което слово, глас и образ са във взаимодействие, в „единородно смещение“ (Дачев), отгласяйки (а не отразявайки) Бога; че чудното им пресичане се случва по време на празничното литургийно, а не в делничното, време и съответно в празничното, а не в ежедневното, пространство; че чудотворната икона е „форма и образ“, пространствено средоточие на чудото, което чрез предавания се разказ (преданието) се трансформира във вечно повтарящото се време (тук повече от очевидно е родовата връзка на християнското чудо с митичното чудо).

Семиотиката на християнското чудо започва от името. Името според Дачев е всъщност „подстъп към чудото“, компресиран разказ („Името съдържа разказа за чудото в съгъстен вид.“ – Дачев 2023: 7), който от своя страна осигурява връзката му с образа. Така иконата, нейното име и преданието за нея са представени като символичната плът на чудото; без да го „разкриват“ (чудото по условие е необяснимо), то се „явява“ на онези, които вярват в него.

Доколкото чудото е винаги действено, същностно за чудотворната икона е представянето ѝ, по думите на автора, като „икона-в-действие“: „действие-отвъд-Естеството“ и „отвъд рамките на конвенционалната логика“ (но пък напълно в логиката на чудесното). Действеността на иконата е оприличена на действеността на християнските реликви, каквито например са светите мощи. Според Дачев липсата на мощи на Богородица се компенсира от „удвоената сила“ на Нейното изображение (Дачев 2023: 9).

Студията, предхождаща албумната част на книгата, започва с опита за пренасяне в пространството на чудото, за потапяне в аурата му – подготовка за изключително спиритуално преживяване. Фигуративният дискурс на следващия откъс издава истински белетристичен дар:

В тихата светлина на неугасимото кандило, сякаш от дълбините на самата света икона, се разнася глас – загадъчен, неподвластен на обективизиране. [...] Изявил се внезапно, гласът потъва обратно в тихата храмова светлина. За него напомня единствено онзи смут в душата на чулия го, който трудно може да бъде описан... [...] Очертаният профил е лесно разпознаваем: това е Светогорската Богородична чудотворна икона, видяна в пресечната точка на нейните символи и реални светове. Тя осмисля пространството, в което до неугасимото кандило

догаря пламъче на запалена свещ, а звуците на песнопението се сливат с думите на безмълвна молитва. (Дачев 2023: 9)

Има споделено нуминозно преживяване, но има и семиотична „покана“ за търсене на пресечна точка между символните и реалните светове на Светогорската чудотворна икона с лика на Божията Майка; за впускане в археологията на „палимпсестните им наслоявания“ (палимпсестът е една от любимите семиотични фигури на Дачев – вероятно заради неговата висока провокативност и изискването за прозорлив аналитичен ум при разчитането му).

Ранният акт на „очудотворяване“ на образа на Богородица (споменатото предание за появата на Нейния неръкотворен образ и то още приживе) според автора създава онзи хоризонт на очакване, който дава богатата иконография и множеството предания за Нейните чудотворни икони в Атон. Всичките са надлежно описани и изследвани поотделно преди него (присъстват във внушителната библиография), но без да са проходени семиотичните пътища към тях, без да е показано „как граматиката на разказите за чудесата се взаимопрониква с визуалните разкази“ (Дачев 2023: 11); без да е изследвана динамиката между текста (преданието) и иконографския образ и между образа и гласа. Този дял поема Мирослав Дачев не само с усърдието на учения, но и с особен респект към предмета си и с благоговението на дълбоко вярващ. Основната му задача е да картографира „територията на любовта и почитта към Богородичните чудотворни икони“ (Дачев 2023: 11) и чрез „различни оптики“ да свърже разказите за техните чудеса.

Първата оптика е *мястото*. Преданията разказват за генеалогичната връзка на Света Богородица със Света гора, но тя е повече от разказ за началото: „Реалността и преданията така здраво са сплели ръце през вековете, че днес Богородица и мястото, наречено Атон, са неделими“ (Дачев 2023: 12). Дачев изкусно преплита библейските метафори „Градината на Богородица“ и „гората-пустиня“, за да ни насочи към богатата символика на метафизичния (а не на географския) топос Света гора и да свърже силата на мястото с чудотворствата на Божията Майка.

От тук започва „разстилането“ на картата: „мястото“ съдържа „своите“ места. Реално това са Светогорските обители Ватопед (с цели седем чудотворни Богородични икони), Хилендар (с шест), Великата Лавра (с четири), Кутлумуш (с три), Зограф (с пет), Ксенофонт (с две), Св. Пантелеймон (с две), Констанонид (с две), Пантократор (с две копия и една оригинална), а с по една чудотворна икона са карейската келия, Ивирон, Дохиар, Дионисий, Филотей, Св. Павел, Преп. Григорий, в които се съхраняват чудотворни Богородични икони на точно определено, но не и на едно и също място: „Защото иконата избира мястото“ (Дачев 2023: 12). Само в пет от двадесетте Светогорски манастира няма една или повече чудотворни икони на Божията

Майка, но пък има други чудотворни икони и свети мощи. Авторът е убеден, че силата на чудотворните Богородични икони не трябва да се отделя от силата на многобройните реликви и останалите чудотворни икони, които заедно в синтез изграждат духовния интензитет на Света гора.

Двата вида чудотворни изображения – стационарните, които никога не напускат местата си (по-малко на брой), и подвижните (повечето), които могат да бъдат пренасяни – се разглеждат през ключа на празника и празничното. И едните, и другите „очудняват“ мястото, но вторите, така да се каже, и го разширяват, „пренасяйки“ празника по време на литийните шествия до местата, на които за първи път е „просияла“ иконата (доказала чудотворните си качества). Всички „празнични“ места на иконата влизат в контакт с онзи, който застава с вяра пред тях. Тогава топографията придобива метафизични измерения: Дачев я нарича *„топография на нашата най-интимна същност* – тази, която в молитва се докосва и е докосвана от Божието присъствие“ (Дачев 2023: 13).

Повествователен заряд имат конкретните разкази за „пътуването“ и „премеждията“ на иконите в непримиримо търсене на „своето“ място и последващото му „отстояване“, след като го „намерят“ (най-важният израз според автора на тяхната чудотворна мощ). „Портаитиса“ („Вратарница“) е посочена за най-здравосъвързаната с мястото си от всички чудотворни икони на Света гора – близо до портите на Иверската обител, символично напомнящо думите на Христос „Аз съм вратата: който влезе през Мене, ще се спаси“ (Иоан 10:9) и същевременно „изпитващо“ ревността на онзи, който прекрочва прага на манастира. Преданието за „Гроеручица“ е пример за по-различен, пълен с перипетии разказ за търсенето на „своето“ място от иконата, чиято крайна цел е да се разбере не само защо то е точно Хилендар (разказът за първоначалното му „намиране“, напускането и новото му намиране, или завръщане в манастира), но и защо се „възцарява“ точно на игуменския стол във функцията на символичен игумен на манастира (и до днес игумен там не се избира). Светата икона „Млекопитателница“ пък „избира“ да размени мястото си с иконата на Господ Вседържител (ляво/дясно) в Карейската келия на Хилендар като явен знак за сключения завет за закрила на мястото и неговите обитатели (впрочем авторът разглежда всички чудотворни икони на Пресвета Богородица като „завет“ за благослов и закрила на местата, където се намират). Чудотворната икона „Продромитиса“ проявява своята чудесна сила още със самосътворението/самоизписването си и през целия път до Светогорския скит продължава да дава чудесни знаци, потвърждаващи, че където и да се е „запътила“, е на прав път. „Запретителка“ от манастира Ватопед „гласно“ забранява на дъщерята на Теодосий Велики да влезе в Нейния храм, с което определя не само точното си място, но и символичната причина за забраната на жени да идват в Света гора. „Одигитрия“ пък се „самодислоцира“ от манастира Ватопед в манастира Ксенофонт – и това

се с случило сравнително късно, през 1730 г. След като „избира“ Дохиар, „Скоропослушница“ буквално преобразява манастира чрез последвалите Нейни чудотворства. „Палайологина“ утвърждава старото си място, след като остава невредима след два опустошителни пожара. При това заветът се превръща и в „огнеубежище“. Иконоборческият сюжет също (и неслучайно) е намесен в някои от преданията – например „Портаитиса“ от Ивирон и „Гликофилуса“ от Филотей се оказват спуснати в морето, за да бъдат спасени от иконоборците.

Авторът подчертава допълнителното оценностяване на избраните места от иконите – на превръщането им в „аксиотопия“ и „йеротопия“ (още по-точно „синекдоха на йеротопията, каквато представлява самата Света Гора“ – Дачев 2023: 17). Преданията разказват както за „усилването“ на местата на чудотворната икона, така и за отслабването им (дори за „тежки последствия“), ако ги напуснат. Приведени са примери и при двата случая. Пример за „усилване“ е случаят с „двойното чудо“ с Ватопедската Богородична икона „Ктиторска“, след което тя придобива новото си име „Олтарница“. Според преданието еклисиархът на манастира успява да скрие иконата, но по „интуитивно разбиране“ (Дачев го нарича точно така) това става по волята на Богородица: „...иконата може да направи така, че мястото (на иконата, но и на манастира) да стане невидимо“ (Дачев 2023: 17).

Втората оптика на разглеждане на Богородичните чудотворни икони е *времето*, взето в двата аспекта: на самото чудотворство на иконата и на създаването и разпространението на преданията за него. Изходна точка е целенасочената същност на чудото: то не може да се проявява случайно и по всяко време, а само в т.нар. „смутни“, или кризисни времена (логично „най-смутните“ времена за иконата са иконоборческите). Вземайки думите на Августин, че времето е „подвижен образ на неподвижната вечност“, и разглеждайки чудото през призмата на празника (като противопоставено на линейно протичащото време), авторът разглежда чудотворната икона като „неподвижен образ на вечността“ (Дачев 2023: 20). „Подвижното“ време според него тя познава единствено до своето проясняване (първото чудотворство на иконата). За него, както и за последващото създаване и разпространение на разказа как се е случило това, разказват самите предания (разбираемо е, че записи/писмени паметници започват да се създават много по-късно). А доколкото Светогорските устни традиции се оказват пребогати на истории за Богородични чудеса и за чудотворствата на Нейните икони, на автора му се представя изключителен материал за изследване на техния семиозис – за реконструиране на диалога между самите чудотворни икони, преданията и визуалните разкази, създадени по тях.

Логично е иконоборските периоди да се превърнат в особен времеви ориентир за православните сакрални образи. На времевата карта Дачев ги събира в три групи: отпреди иконоборската ерес (най-древната от тях, или

най-рано прояснилата се, се оказва „Акатистна“, изнесена през 626 г. след защитата на Константинопол от персите – с помощта именно на иконата – и по-късно подарена на ктитора на Атонския манастир Дионисий); по време на самата иконоборска ерес (тук е прочутата Хилендарска „Троеручица“, чието име става известно от средата на VIII век, а просияването ѝ се случва през XII век в Света гора, когато обителта е вече утвърдено православно свето място); и след иконоборската ерес, между IX–XIX век, когато към старите разкази започват да се добавят и нови, за нови чудеса, удостоверени с допълнителни знаци като имена и дати от предания, но и свързани с конкретни исторически събития:

Времето работи двойко с чудото: веднъж го разтваря в началото на колективното несъзнавано, където времето е митологично и споменаването на дати и имена (тогава, когато ги има) е според предания, а не според документи, и втори път – го свързва с проверими референти... (Дачев 2023: 22–23)

Сравнението между популяризацията на Богородичните чудеса в Западния християнски свят („Златната легенда“) и православния („Амартолон сотирия“/ „Спасение на грешните“) показва пълни три века разлика (XIII срещу XVI–XVII в.). И в двата сборника акцентът е върху чудесата на Богородица, а не върху чудесата на иконичните ѝ изображения – дори в „Амартолон сотирия“ (с изключение на „Портаитиса“). Авторът обаче ревизира и преосмисля твърденията за късната им поява на Изток, обръщайки се към устните и писмените традиции на източното отшелничество и монашество. Става дума за припомнената антология „Лимонар“ с патерични разкази още от IV–VII в. (т.е. над пет века по-рано от западната традиция), някои от тях четени на Седмия вселенски събор (787 г.), който от своя страна е посветен на защитата на иконите. Неслучайно сред най-силните приведени на събора доводи са Божиите и Богородичните чудеса, включително свързаните с Техните икони. Там за първи път според автора разказите за Богородичните чудеса придобиват тържествено и канонично звучене: „това звучене се пренася и върху значимостта на самите чудотворящи Богородични образи“ (Дачев 2023: 24). Така времето между Третия вселенски събор (431 г.), когато се възвестява догмата за Пресвета Богородица, и Седмия вселенски събор, когато се възвестява догматът за почитането на светите икони, се оказва може би най-продуктивно за създаването и устното разпространение на историите. Едва когато идва „усилното“ време след падането на Константинопол под османска власт, Атон става истинско средоточие на историите на чудесата, извършени чрез Богородичните свети икони – така Дачев утвърждава и тезата си за каузалната връзка между мястото, времето и историите.

Направеното текстологично сравнение между Богородичните чудесни истории и Акатистния химн доказва, че последният може да бъде разглеждан и като задаващ разказната формула за чудесата, и като стилев модел,

синтезиращ ядрото от тропи и фигури в отделните истории. Нещо повече: Дачев забелязва, че прочетените на Седмия Вселенски събор истории за чудеса могат да бъдат съотнесени към отделни строфи от Акатиста, а това го води до заключението за „нетленната връзка между Акатиста и разказваните чудеса“ (Дачев 2023: 27). След анализа на редица примери връзката за него е категорична: Акатистът е смисловата и фигуративната матрица на историите за Богородичните чудеса, като особена роля (на смислова завръзка) играят хайретизмите³ в него.

Така авторът ни представя хронологично надградените фрагменти на Богородичните чудеса (нарича ги „палимпсест на паметта за чудото“) от IV век до наши дни (като от XVII век се присъединяват и визуалните разкази към тях), за да подчертае не просто щафетната роля на Светогорската традиция, но и значимостта ѝ в събирането и издаването на книги с преданията за чудотворните Богородични икони.

Името е следващият „вълнуващ палимпсест“ за изследване според автора – най-вече заради особената връзка между молителя и този, към когото се обръща чрез него: „Още с произнасянето (прочитането) на името на дадена чудотворна икона този, към когото иконата препраща, *заживява* в името. Във всяка своя чудотворна икона Пресвета Богородица присъства *чрез името*“ (Дачев 2023: 30). Дачев разглежда името като „квинтесенция“ („фабула в съгъстен вид“) на чудото, носещо и подчертаващо най-силния негов аспект (в „Портаитиса“ например е мястото на подвизаване, в „Йерусалимска“ е произходът и т.н. – всички номинативно определящи аспекти са изведени и свързани с имената на разглежданите чудотворни икони). Доколкото името на иконата е „мотивиран“, а не „произволен“ знак, то се разглежда като незаменимо. Вникването в мотивацията му отваря научния сюжет към семиотичния механизъм на именуването. Особено интересен е примерът с Ватопедската икона „Есфагмени“ („Заклана“), в чието назоваване авторът открива и чисто реторически замисъл – историята разказва за пробуждане с нож на платното на иконата и звучи не така остро, както името. Засичанията със сходните истории на „Пироволетиса“ и „Портаитиса“ доказват типологичната, а за автора и палимпсестната, връзка между трите. Не по-малко интересен е семиотичният анализ на именуването на „Достойно ест“ и на „Трое-ручица“. Разкриването на различните смислообразователни механизми на именуването на иконите буквално вдъхновява семиотика Мирослав Дачев за следващия му анализ, разглеждащ промените на имената на Зографската икона от „Акатисна“ към „Предвъзвестителка“ като „семиотичен разлом“.

Включването на оптиката на гласа е свързано най-пряко с оживяването и дълбинното въздействие на иконата, респективно на чудото: „...слушателят

³ Хайретизмите са литургични поздрави (от гр. „хайре“/χαῖρε), които подчертават различни страни от живота на Света Богородица и значението ѝ в християнската вяра.

очаква Богородичния глас, за да получи едновременно откровение за чудото и за неговото разбиране“ (Дачев 2023: 38). Интересна е направената съпоставка между гласа и образа: „Образът е очакван, към него се пристъпва, към него се стремиш, за разлика от гласа, който идва при теб и те връхлита с цялата мощ на *явяването*“ (Дачев 2023: 38). Разбира се, явяващата се гласово е самата Света Богородица. След общата функционалност идва типологията (авторът я нарича „различни ипостаси“) на гласа на Богородичната икона: различни са чутиите в будност Нейни гласове или по време на сън (като видение); на неочаквани места или пред самата икона; когато „гласът идва *от* тях“ (Дачев 2023: 38) – тези имат най-голяма сила според автора; като предзадаващи образа или като следващи го (прозвучали преди образа да е изписан или след това).

Теорията за речевите актове на Джон Сърл е разпозната като най-подходяща за семиотичния анализ на Богородичния глас. От трите илокутивни цели (да упъти, заповяда или да ходатайства) директивната се оказва най-осезаемата, но без да е единствената – към нея като важни се добавят комисивната илокутивна цел (свързана с поетия завет на Божията Майка с Атонската обител и нейните монаси) и декларативната (Дачев 2023: 39). До голяма степен те действат заедно – нещо, което авторът доказва, обръщайки се отново към историите на иконите, анализирайки конкретно речевите актове, мистично свързващи „отправителя“ (Богородица) с „получателя“ (изправения пред нея, „приемателя“ на чудото). Онова, което предхожда гласа, е Нейната интенционалност: „Чрез гласа всъщност до нас достигат интенционалните състояния [милост, загриженост, гняв и т.н.] на неговия притежател, психологическия модус на тези състояния“ (Дачев 2023: 44). Особено любопитен е анализът на преданието за „Парамития“ от манастира Ватопед, датиращо се от 1320 г. Гласът (интенцията) на Божията майка драматично се противопоставя на гласа (интенцията) на Нейния син по отношение на защитата на манастира от заплашващите го разбойници. Това чудо е съпроводено и от иконографска неръкотворна метаморфоза, подчертаваща контраста между състрадателния лик на Богородица и строгото непоколебимо изражение на Младенеца. Мирослав Дачев обяснява целения драматизъм в противопоставянето на гласовете по следния начин:

Образ и глас, като иконография и иконология, показват огромната почит и безпределната любов на Атонското монашество към Пресвета Богородица, за да може да си позволи едно подобно предание да наложи Нейния глас над Неговия. (Дачев 2023: 46)

Според него именно подобни аспекти на „чудодейно променена иконография“ на иконата позволяват да се говори за „един вид иконология на чудото“.

Въпреки че са отбелязани и т.нар. „безгласни“ икони, в заключението на

тази част става ясно, че всяка чудотворна икона на Света гора може да „проговори“, стига да има копнеж да бъде чута – ако не вън, то вътре в нас (ако изобщо в мистичното преживяване/чуване има „вън“ и „вътре“).

Несъмнено този висок текст е резултат не само на впечатляващата семиологична култура на автора му, но и на дълбоко духовно преживяване (нека припомним споделеното още в предисловието, че това е „може би най-дълго отлежалата в мисълта и сърцето“ (Дачев 2023: 7) книга от цялата „Атониада“).

* * *

След аналитичната студия следва албумната, в която вече казаното и описаното може да бъде видяно; да бъде сравнено въобразеното от читателя с изображението, да се осъществи единството между очите, сърцето и ума. Наред с представената иконографска галерия, отделното зумиране на Нейните ликове буквално приближава, дори въвлича в Чудото. Но преди това фотографските изображения въвеждат в Богородичната атмосфера (снет екстериор, интериор, реликви, стенописи със сцени от предания, или т.нар. визуални разкази; кадри от литийни шествия, литургии, молитви – всички свързани с Пресвета Богородица и Нейните чудотворни икони), предадени през окото/мярата на автора. Получава се усещане за експониран цял Богородичен свят – вертикалът и хоризонталът са тотално запълнени с Нея. След думите, които са ни насочвали, следва потапянето в тишината на интимното съзерцание. Струва ми се, че колкото повече се усеща авторовата (Дачевата) следа в ракурсите, фокусирането, регулирането на блендата, композирането и пр. избори на фотографа в този Богородичен албум, толкова повече става възможно досътворяването и допреживяването на книгата от нейния възприемател.

Разгледаните поотделно място, време, име и глас на чудотворните икони на Светата Майка, а в добавка и фотографските им изображения (да не забравяме, че те предхождат и вдъхновяват анализа), в крайна сметка всички са мислени заедно, като смислови подстъпи към чудотворството. Авторовото намерение семиотично да възпроизведе диалога между тях се оказва още по-дълбоко и според мен не бива да се перифразира: „...И да *покаже* още една фигура „между земята и небето“, освен стълба от светлина, разбира се, стълбата: *отвореният прозорец* между земята и небето, който символизира чудотворната Богородична икона – един надежден *вход* към Спасението“.⁴

⁴ Пак там, с. 50.

Библиография

- Дачев 2023: Дачев, Мирослав. *Чудотворни Богородични икони на Света гора. Пореаница „Атониада“*, Т. 9, текст, фотографии и редакция на Мирослав Дачев. Двуетично издание (български и английски). София: издание на Центъра за семиотични и културни изследвания. [Dachev 2023: Dachev, Miroslav. *Chudotvorni Bogorodichni ikoni na Sveta gora. Poreditsa „Atoniada“*, Т. 9, tekst, fotografii i redaktsiya na Miroslav Dachev. Dvuyezichno izdaniye (balg. i angl.). Sofia: izdaniye na Tsentara za semiotichni i kulturni izsledvaniya.]
- Ото 2013: Ото, Рудолф. *Идеята за святото*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. [Oto 2013: Otto, Rudolf. *Idejata za svjatoto*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Okhridski“.]